

Kantor-Pietraga, Iwona / Szajnowska-Wysocka, Alicja

Struktura demograficzna i społeczna ośrodka przemysłowego : (przykład Sosnowca)

Rocznik Żyrardowski 6, 201-232

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Iwona Kantor-Pietraga, Alicja Szajnowska-Wysocka¹

Struktura demograficzna i społeczna ośrodka przemysłowego (przykład Sosnowca)

Wprowadzenie

Zagadnienia demograficzne i społeczno-ekonomiczne regionu śląskiego (województwa katowickiego, aglomeracji bądź konurbacji górnośląskiej) były przedmiotem badań licznych i różnorodnych studiów socjologicznych, historycznych i ekonomicznych od wczesnych lat powojennych. Analizę struktur i procesów ludnościowych podejmowano ze względów poznawczych i aplikacyjnych, bowiem szerokie zainteresowanie badawcze wyzwoliła odmiennosc strukturalno-przestrzenna i funkcjonalna tego regionu w porównaniu z innymi regionalnymi układami osadniczymi. Otóż wysoka koncentracja zaludnienia (ok. 5 mln ludności w obecnym województwie) była pochodną industrializacji i urbanizacji XIX i XX wieku. Na przełomie tych wieków ów region był prestiżowym rdzeniem polskiej przestrzeni gospodarczej, natomiast na następnym przełomie wiekowym dokonując transformacji ustrojowo-gospodarczej i modernizacji społecznej traci status obszaru rdzennego. Jego ośrodki przemysłowe zmieniają tradycyjne funkcje gospodarcze oraz oblicze demograficzne i społeczne (Szajnowska-Wysocka A., 2005, 2006).

Do najistotniejszych opracowań tematyki demograficznej i społecznej regionu śląskiego należą publikacje: Bytnar-Suboczowej M. (1955); Frąckiewicz L. (1969, 1977, 1980, 1982, 1992, 1994); Heffnera K. (1990, 1991, 1992); Jacimirskiego J. (1967, 1973); Jałowieckiego B. (1970, 1985, 1998); Jelonka A. (1956, 1986, 1992); Knobelsdorfa W. (1960, 1970); Kosińskiego L. (1955, 1958); Liszewskiego S. (2002); Magdy K., Runge J. (1990); Rajmana J. (1977, 1989, 1994, 1997); Rauzińskiego (1988); Runge A., Runge J. (2000); Rykła Z., Szajnowskiej-Wysockiej A. (1989); Słodczyka J.

---

¹ Prof. dr hab. Alicja Szajnowska-Wysocka, Dr Iwona Kantor-Pietraga, Katedra Geografii Ekonomicznej, Wydział Nauk o Ziemi, Uniwersytet Śląski, ul. Będzińska 60, 41-200 Sosnowiec, tel. (32) 291-83-81...83 (centrala), w. 413, sekretariat w. 470, e-mail: trz@wnoz.us.edu.pl

(1987); Szajnowskiej A. (1979, 1980); Szajnowskiej-Wysockiej A. (1989, 1999, 2000).

Jednym z ośrodków przemysłowych regionu śląskiego, w których transformacja systemowa i restrukturyzacja gospodarcza uruchomiła istotne przekształcenia społeczne, będące pochodną uwarunkowań historycznych i regionalnych oraz rozwoju kulturowego i cywilizacyjnego, jest Sosnowiec (Szajnowska-Wysocka A., 2003). Stan zaludnienia i dynamika jego rozwoju, stymulowanego intensywną industrializacją w okresie kształtowania się danego ośrodka przemysłowego oraz jego struktur demograficzno-przestrzennych są przedmiotem uwagi w tym artykule.

Stan ludności i dynamika jej rozwoju

Pierwsze osady dzisiejszego Sosnowca powstały dzięki położeniu na granicy Polski i Śląska, która jako granica śląsko-krakowska została ustanowiona przez Kazimierza Sprawiedliwego w 1170 r. na linii rzek – Czarnej Przemszy i Brynicy. Ich mieszkańcy aż do początków XIX w. zajmowali się przeważnie rolnictwem, ówczesna wytwórczość przemysłowa ograniczała się do kilku młynów, kuźni, wapienników i gorzelni pracujących na rzecz lokalnych właścicieli ziemskich. Jedynie w miasteczku Modrzejów skupiała się grupa handlarzy pochodzenia żydowskiego, która w 1860 r. stanowiła 86,6% stanu mieszkańców liczących 433 osoby.

Właściwe zaludnianie zaczęło się wraz z górnictwem węglowym, którego liczne kopalnie zakładane już w latach 1806–1820 tworzyły rynek pracy dla miejscowych chłopów pracujących pod kierunkiem doświadczonych górników górnośląskich. Ponadto stymulowało ono rozwój współzależnych gałęzi przemysłowych, zwłaszcza hutnictwo cynku i ołowiu tworzących rynek pracy (Szajnowska-Wysocka A., 2003, 2006).

Pierwsze oznaki intensywnego rozwoju demograficznego zaznaczyły się w okresie 1878–1881, w którym powstawały zręby przemysłu. Jego rozwój uruchomił postępującą urbanizację zintensyfikowaną napływem ludności wiejskiej z sąsiednich obszarów Królestwa Polskiego (kieleckiego, piotrkowskiego i radomskiego). Od tego momentu notuje się dynamiczny przyrost ludnościowy (tab. 1). Data 1886 r. wskazuje na stan 9 318 mieszkańców, który po 10 latach (1897 r.) zwiększył się prawie 4-krotnie, tj. do 36 289 osób.

Takie samo tempo utrzymywało się w następnym 7-leciu, a mianowicie w 1904 r. przybyło ponad 20 tys. mieszkańców. Kolejne przyrosty datowane corocznie potwierdzają trend rozwojowy zaludnienia miasta aż do 1908 r., od którego przyrost demograficzny jeszcze bardziej się intensyfikował, bowiem każdy następny rok dał ok. 10 tys. nowych mieszkańców,

niewo przygał w latach 1911–1914. Wówczas potencjał demograficzny Sosnowca 89 tys. mieszkańców w 1910 r. był dwa razy większy od zaludnienia Katowic, które w tym czasie liczyły 43 tys. osób (Jałowiecki B., 1998). Ten dynamiczny rozwój demograficzny był możliwy dzięki imigrantom z sąsiednich obszarów rolniczych. W latach 1904–1908 przybyło do miasta 19 tys. osób. Młody ośrodek miejski przyciągał imigrantów do pracy w przemyśle i współtowarzyszących usługach. Według J. Ziółkowskiego (1960) migracyjny przyrost ludności w okresie 1886–1914 był 10-krotnie większy od stanu ludności w 1886 r. Imigracyjny charakter miasta potwierdzają odnotowane w 1911 r. proporcje ludności ewidencjonowanej jako „ludność stała” – ok. 20 tys., „ludność niestała” – ok. 79 tys. Z tego wynika, iż $\frac{3}{4}$ ludności ówczesnego miasta była ludnością napływową, tzw. urodzoną poza Sosnowcem (Ziółkowski J., 1960; Szajnowska-Wysocka A., 2006).

Wybuch I wojny światowej zahamował charakterystyczne dla industrializacji i urbanizacji zjawisko wzmożonej migracji ludności wiejskiej do ośrodka przemysłowego. Od 1914 r. nastąpił wyraźny ubytek ludności zapowiadający regres demograficzny w latach wojennych. Już w pierwszym roku wojny stan mieszkańców Sosnowca zmniejszył się o ponad połowę (z 118 475 osób w styczniu do 51 854 osób w październiku), co tłumaczy się wyjazdem robotników do przemysłu górnośląskiego (na terytorium Niemiec) i masową ucieczką przed głodem do okolicznych wsi. W latach 1915–1916 stwierdza się przyrost ludności Sosnowca do 69 957 mieszkańców, ale jego sprawcą były zmiany terytorialne miasta, do którego przyłączono nowe dzielnice: Konstantynów, Modrzejów, Milowice, Zagórze.

Według spisu ludności z 1921 r. zaludnienie miasta w okresie międzywojennym kształtowało się na poziomie 86 497 osób, w następnych latach systematycznie rosło (tab. 1). Takie tempo rozwoju doprowadziło do stanu 129 610 mieszkańców w 1939 r. W pierwszym 10-leciu okresu międzywojennego zaludnienie Sosnowca zwiększyło się o ok. 17 tys., w następnym 9-leciu przyrost był intensywniejszy i wynosił w 1939 r. ponad 27 tys. Stan zaludnienia przedwojennego (ponad 118 tys.) miasto osiągnęło w 1936 r., przez następne 3 lata potencjał demograficzny powiększył się o ponad 10 tys. mieszkańców. Z tabeli 1 widać, iż jego tempo rozwoju było mniejsze niż w okresie 1886–1914, charakteryzującym się intensywną industrializacją i urbanizacją.

Okupacja hitlerowska (1939–1945) spowodowała ogromne przekształcenia potencjału ludnościowego Sosnowca. Działania wojenne, eksterminacja Polaków i Żydów, wyjazdy, przesiedlenia, ciężkie warunki bytowania i niemiecka polityka populacyjna (zakaz małżeństw) znalazły swoje odbicie w stanie i strukturze narodowościowej. Ubytek mieszkańców miasta na skutek powyższych okoliczności wojennych wynosił 15 tys. osób w 1940 r. Nie

zrekompensował go napływ Niemców z Rzeszy i Volksdeutschów ze Śląska. W następnym roku okupacji hitlerowskiej skupienie w Sosnowcu Żydów zagłębiowskich (27 583 osób) i napływ ludności niemieckiej zwiększył stan ludnościowy do 118 131 osób, który katastrofalnie zmniejsza się w 1942 r. o 7 tys. Polaków i 7 tys. Żydów, a w 1943 r. – o 20 tys. Żydów (całej ludności żydowskiej). W tym czasie do Sosnowca przybyło ok. 7 tys. Niemców. Powiększenie stanu mieszkańców omawianego miasta w 1944 r. powodowali przybysze innych narodowości, a mianowicie jeńcy angielscy oraz robotnicy włoscy i francuscy. Stan ludności w 1946 r. ujawnia wielkie wyludnienie miasta (83 418), jakie dokonało się w okresie okupacji hitlerowskiej, bowiem jego przedwojenne zaludnienie (styczeń 1939 r.) wynosiło 129 610 mieszkańców, zatem ubytek demograficzny był znaczny, bo aż 35,6% (Szajnowska-Wysocka A., 2005, 2006).

Rozwój demograficzny Sosnowca notowany od 1886 r. do 1946 r. charakteryzuje się nierównomiernością, można w nim wyróżnić 2 szczyty i dwie depresje stanu ludnościowego. Pierwszy szczyt przypada tuż przed I wojną światową (1914 r.), był on skumulowany dynamiką rozwoju górnictwa i hutnictwa, które kreowały Sosnowiec na główny ośrodek przemysłowy Zagłębia Dąbrowskiego. Drugi szczyt demograficzny omawiane miasto osiągnęło przed II wojną światową. Wówczas jako najważniejszy ośrodek przemysłowy, handlowy i kulturalny w województwie kieleckim był jego nieoficjalną stolicą oraz centrum gospodarczym Zagłębia Dąbrowskiego (tab. 10), (Szajnowska-Wysocka A., 2003).

Depresje demograficzne dla Sosnowca były swoiste, zaznaczyły się one stanem ok. 86 tys. mieszkańców w trzy lata po dwóch wojnach światowych (1921 r., 1948 r.), bowiem każda wojna powoduje gwałtowny ubytek zaludnienia i zakłócenia jego dynamiki rozwojowej. Dopiero odbudowa bazy gospodarczej przywraca pełne funkcjonowanie organizmu miejskiego i tym samym normalizuje sytuację demograficzną (Rosset E., 1975). Rozwój demograficzny miasta po II wojnie światowej kształtowało wiele czynników: kompensacja powojenna z wysokim przyrostem naturalnym w przedziale 16,6%–11,6% (1953–1958), inwestycje 6-letniego planu industrializacji i urbanizacji kraju oraz zmiany administracyjne (Knobelsdorf W., 1960; Frąckiewicz L., 1969).

Analiza rozwoju demograficznego dla okresu 1947–1975 ujawnia momenty jego największego przyrostu rzeczywistego (tab. 1). Już w 1951 r. odnotowano znaczący w stosunku do roku poprzedniego przyrost mieszkańców o ponad 9 tys. osób. Wówczas powojenny Sosnowiec osiągnął stan 100 tys. osób. Od tego momentu populacja sosnowiczian powiększała się systematycznie, średnio 1–2 tys. rocznie dzięki przyrostowi naturalnemu na poziomie ok. 10‰. Jedynie w 1960 r. stwierdza się większy niż do-

tychczas przyrost rzeczywisty ludności miasta (131,6 tys. osób) spowodowany przyłączeniem dwóch sąsiednich dzielnic (Boru i Jęzora). Dopiero w 15 lat po zakończeniu II wojny osiągnięto stan ludnościowy z 1939 r. (129,6 tys.). Kolejne 13-lecie (1961–1973) zdynamizowało rozwój demograficzny już tylko o 20% (Jelonek A., 1986).

Bardzo duże zmiany stanu ludnościowego miasta spowodowała reforma administracyjna kraju z 1975 r. Wówczas przyłączono sąsiednie miejscowości jako jego dzielnice (Porąbka, Kazimierz, Klimontów, Ostrowy Górnicze i Maczki), co zwiększyło liczbę mieszkańców o 47,3 tys. Należy podkreślić, iż stanowiło to więcej niż ½ stanu ludności z 1948 r.

Dalsza analiza demograficzna pozwala wskazać momenty charakterystyczne dla zaludnienia Sosnowca w okresie od reformy administracyjnej z 1975 r. do czasów współczesnych (tab. 1). I tak:

- lata 1975–1982 z tendencją powiększania się potencjału ludnościowego, z jego maksimum w 1982 r. (255,9 tys.). Ów wzrost był kreowany przez znaczny napływ ludności na chłonny rynek pracy wyzwolony inwestycjami przemysłowymi w Zagłębiu Górnośląskim i konsekwentnym zasiedlaniem nowo powstających osiedli mieszkaniowych (Frąckiewicz L., 1980; Szajnowska-Wysocka A., 1999). Drugim czynnikiem przyrostu rzeczywistego obok imigracji był duży przyrost naturalny, najwyższą wielkość (1995 osób, czyli 7,8‰) osiągnął w 1982 r., było to spowodowane ogólnokrajową tendencją wchodzenia roczników powojennych w okres rozrodczy (Jelonek A., 1992),
- w 1983 r. odnotowano pierwsze oznaki spadku liczby ludności (o 2%),
- lata 1987–1991 stanowią pięciolecie stabilizacji stanu ludności miasta na poziomie ok. 260 tys. z jego maksimum w 1987 r.,
- rok 1991 jawi się jako rok przełomowy, od którego aż do czasów współczesnych notowano ubytek potencjału ludnościowego, bowiem zmniejszający się ruch naturalny i wędrownkowy oraz zmiany struktury demograficznej (wysokie wskaźniki feminizacji i starzenia się społeczeństwa) zapoczątkowały regres demograficzny o znamionach ogólnokrajowych. Poza tym ujawniły się już konsekwencje przemian ustrojowych (likwidowanie dużych zakładów przemysłowych, aktywizacja sektora prywatnego i bezrobocie strukturalne).

Można zgeneralizować, iż lata 70. dla Sosnowca odznaczały się wzrostem jego zaludnienia, z kolei – lata 80. stabilizacją stanu ludnościowego, natomiast lata 90. wyraźnym ubytkiem ludności z racji ujemnych wielkości przyrostu naturalnego i migracyjnego. Zakończyła się ekstensywna faza rozwoju ludnościowego i Sosnowiec stracił pozycję lidera w przemianach demograficznych konurbacji górnośląskiej (Szajnowska-Wysocka A., 2003).

Tabela 1. Stan ludności w okresie 1986–2002

Lata	Stan ludności	Lata	Stan ludności
1886	9,3	1956	124,1
1897	36,3	1957	122,6
1904	57,2	1958	124,7
1905	61,0	1959	125,2
1906	63,0	1960	131,6
1907	67,0	1961	134,1
1908	70,0	1962	135,5
1909	80,7	1963	137,3
1910	89,0	1964	138,5
1911	98,7	1965	139,8
1912	114,0	1966	141,6
1914	118,5	1967	142,1
1921*	86,5	1968	143,5
1922	87,1	1969	144,4
1923	88,3	1970	144,7
1924	95,3	1971	145,2
1925	95,8	1972	146,1
1926	100,4	1973	148,4
1927	102,0	1975	195,7
1928	102,8	1976	197,9
1929	102,9	1977	204,6
1930	103,4	1978	229,3
1931	102,0	1979	241,6
1932	108,9	1980	246,1
1933	112,0	1981	251,9
1934	114,0	1982	255,9
1935	116,0	1983	252,0
1936	119,0	1984	255,0

1937	121,0	1985	250,5
1938	124,5	1986	258
1939	129,6	1987	259,6
1940	114,6	1988	258,7
1941	118,1	1989	259,3
1942	109,8	1990	259,4
1943	90,0	1991	259,0
1944	93,2	1992	251,3
1945	86,7	1993	250,4
1946	83,4*	1994	248,9
1947	86,9	1995	247,5
1948	86,9	1996	246,3
1949	89,7	1997	244,1
1950	92,8	1998	244
1951	101,8	1999	242,3
1952	104,0	2000	241,1
1953	118,5	2001	239,8
1954	120,7	2002	232,6
1955	122,8		

* wg A. Jelonka (1956) liczba ludności w 1924 r. wynosiła 56 497, a w 1946 r. – 97 857. Autor wskazuje na duże rozbieżności w statystyce spisu powszechnego z 1921 r.

Źródło: opracowanie na podstawie J. Ziółkowskiego (1960) i uzupełnienie własne (2006); Mały Rocznik Statystyczny 1937, GUS; Roczniki Statystyczne Województwa Katowickiego: 1977, 1978, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 19981, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999; Rocznik Statystyczny Województwa Śląskiego: 2000; Roczniki Statystyczne Powiatów: 2001, 2002; Podstawowe Informacje ze spisów powszechnych, 2002, Województwo Śląskie, Urząd Statystyczny w Katowicach; Roczniki Statystyczne Województwa Stalingradzkiego: 1953, 1954, 1955 i 1956; Roczniki Statystyczne Województwa Katowickiego: 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1979, 1971, 1972, 1973 i 1974.

Zgodnie z tezą, w myśl której stan, struktury i procesy ludnościowe są zwierciadłem przeobrażeń społecznych i ekonomicznych w skali krajowej i regionalnej, analiza rozwoju demograficznego notowanego od 1886 r.

ujawnia uwarunkowania, które kształtowały organizm miejski omawianego ośrodka przemysłowego (Frąckiewicz L., 1992; Szajnowska-Wysocka A., 1999). Jego rozwój ludnościowy rozpoczął się wraz z zakładaniem pierwszych kopalń węgla kamiennego i był zbliżony do innych miast przemysłowych regionu, jak np. Chorzów, Bytom. Ale do II wojny światowej był największym miastem Zagłębia Dąbrowskiego, jego najsilniejszym ośrodkiem przemysłowym i handlowym. Stanowił niejako jego nieformalną stolicę (Szajnowska-Wysocka A., 2003).

Następnie do lat 70. miasto nadrabiało wojenne straty i stan przedwojenny osiągnięto w 1960 r. W okresie od reformy administracyjnej z 1975 r. notuje się przeciętną dynamikę ludnościową – ok. 17 tys. w ciągu 13-lecia (1960–1973). Po reformie administracyjnej na skutek inkorporacji sąsiednich miejscowości zwiększa się znacznie stan ludnościowy powiększonego Sosnowca. Jego dalszy rozwój dynamizują obydwie komponenty przyrostu rzeczywistego, a mianowicie przyrost naturalny i migracyjny wyzwolone zainwestowaniem przemysłowym Zagłębia Dąbrowskiego, m.in. Huty Katowice w bezpośrednim sąsiedztwie Sosnowca (Frąckiewicz L., 1982).

Oczywiście przełom ustrojowy wyzwalający konsekwencje ekonomiczne, społeczne i ekologiczne zaznaczył się w rozwoju demograficznym analizowanego miasta, pojawiły się oznaki kryzysu demograficznego, które nałożyły się na ogólnokrajowe trendy populacyjne zdeterminowane niższą fazą cyklu demograficznego.

Struktura demograficzna

Poznany stan ludnościowy miasta charakteryzuje się swoistymi strukturami: demograficzną, społeczną i ekonomiczną. Strukturę demograficzną określają takie cechy, jak: płeć, wiek i stan cywilny. Ta struktura jest bazą dla wszelkich analiz demograficznych, bowiem kształtuje komponenty przyrostu naturalnego (ruchu naturalnego i wędrownego), a z drugiej strony mogą nań wpływać: zmiany administracyjne i różne kataklizmy (klęski żywiołowe, epidemie, konflikty wojenne).

Jak wiemy, potencjał demograficzny analizowanego miasta w okresie do 1914 r. był intensyfikowany gwałtownym uprzemysłowieniem, co miało wpływ na jego strukturę płci, a mianowicie zaznaczyła się dominacja mężczyzn, którzy w pierwszej kolejności „kolonizowali” rozwijający się ośrodek przemysłowy. Uwidoczniło się to już w 1897 r. W przypadku przewagi mężczyzn stosowniejszym staje się współczynnik maskulinizacji wyrażający relację liczbową mężczyzn do kobiet (Holzer J., 1980). Wówczas na 100 kobiet przypadało 115 mężczyzn, w następnych latach ta dyspro-

porcja pogłębiała się, bo w 1911 r. – 138M/100K, a w 1914 r. – 154M/100K. Oczywiście w czasie I wojny proporcje obu płci odwróciły się, zaczęła ujawniać się przewaga kobiet nad mężczyznami spowodowana mobilizacją wojenną mężczyzn, wyjazdami na roboty do Niemiec, ucieczką na wieś. Dopiero spis powszechny z 1921 roku umożliwiła poznanie struktury mieszkańców Sosnowca wg płci i wieku, która ukształtowała się w okresie powojennym (tab. 2).

Tabela 2. Struktura ludności wg płci i wieku w 1921 r.

Wiek	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Współczynnik feminizacji	
				Sosnowiec	Polska
0—9	18867	9470	9397	99,2	98,0
10—19	22458	11020	11438	103,8	100,0
20—29	14937	5857	9080	155,0	115,0
30—39	12390	6090	6291	103,3	117,0
40—49	9057	4789	4268	89,1	109,0
50—59	5714	2926	2788	95,3	106,0
60 i więcej	3065	1287	1778	138,2	107,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Ziółkowski (1960), Mały Rocznik Statystyczny 1937, GUS.

Generalnie w całej populacji uwidoczniła się typowa dla europejskich krajów powojennych przewaga liczebna kobiet i współczynnik feminizacji wynosił 108,7K/100M. Natomiast w poszczególnych przedziałach był on różny, w przedziale dzieci najbardziej wyrównany – 99,2, w pozostałych przedziałach wielkość współczynnika rośnie, i tak, 103,8 dla przedziału 10–19 i bardzo wysokiego – aż 155,0 w przedziale: 20–29, w następnych przedziałach wieku: 40–49 i 50–59 – spada, co jest spowodowane większą śmiertelnością kobiet w trudnych warunkach życia robotniczego i zwiększa się dopiero w przedziale: 60 i więcej – 138,2. Zatem sosnowieckie współczynniki feminizacji w poszczególnych przedziałach poza pierwszym (0–9) odbiegały od przeciętnych dla Polski w 1921 r., choć współczynnik feminizacji dla całej populacji kształtował się na poziomie zbliżonym do ogólnokrajowego (tab. 2).

Z prezentowanej struktury ludności można prognozować przyszłe zmiany w strukturze wieku, bowiem ona je determinuje. Wobec tego poddamy oglądowi piramidę wieku dla roku 1931 oceniając zmiany, jakie dokonały się w pierwszym 10-leciu okresu międzywojennego. Z tabeli 3 widać, iż najliczniejszymi przedziałami są przedziały: dzieci (0–9) i młodzieży (10–19).

Ponadto uwidaczniają się wyrównane proporcje płci, a mianowicie: w wieku dzieci zaznacza się prawidłowość biologiczna – przewaga chłopców, natomiast w następnych przedziałach (10–19, 20–29 i 30–39) rośnie przewaga kobiet, następnie maleje w przedziale: 50–59, kiedy następuje w Sosnowcu zrównanie liczby obu płci, by w przedziale seniorów znów wzrosnąć i zaczyna się feminizacja starszej ludności. Współczynniki feminizacji dla sosnowieckiej populacji z 1931 r. wprawdzie były mniej kontrastowe między poszczególnymi przedziałami niż w 1921 r., ale następstwo zmian było takie samo i w związku z tym odmienne od kierunku przemian ogólnopolskich.

Tabela 3. Struktura ludności wg płci i wieku w 1931 r.

Wiek	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Współczynnik feminizacji	
				Sosnowiec	Polska
0–9	22867	11699	11168	95,5	97,5
10–19	19279	9381	9898	105,5	102,0
20–29	23654	10969	12685	115,6	103,0
30–49	28775	13491	15284	113,3	114,0
50–59	8090	4044	4046	100,0	114,0
60 i więcej	6216	2727	3489	127,9	120,0

Źródło: Powszechny Spis Ludności z 1931 r., Mały Rocznik Statystyczny, 1937.

Z okresu okupacji nie pozostały żadne informacje statystyczne, które by mogły odzwierciedlić strukturę wg płci. Po wojnie należy spodziewać się przewagi kobiet wobec ofiar poniesionych wśród mężczyzn, których także znacznie dotknęły prześladowania okupacyjne. I tak w 1946 roku odnotowano 37 368 mężczyzn i 46 050 kobiet (przewaga kobiet o 8682), więc współczynnik feminizacji wynosił 123,2K/100M. Dla porównania w 1939 r. stan mieszkańców liczył 129 610 osób, w tym 62 313 mężczyzn i 67 297 kobiet (przewaga kobiet o 4984), a współczynnik feminizacji – 108K/100M (Ziółkowski J., 1960).

W latach powojennych nierównowaga w strukturze płci na rzecz kobiet powiększyła się osiągając w 1951 r. poziom aż 10 tys. Ówczesną dominację kobiet (przyrost powyżej 5 tys.) Ziółkowski J. (1960) tłumaczy wzrostem zatrudnienia ich w rozbudowywanych przedsiębiorstwach (tab. 4). Z tabeli 4 widać, iż w 10-leciu powojennym (1946–1956) największy przyrost ludności odnotowano w 1953 r. o ponad 14,5 tys. ze współczynnikiem feminizacji 117,6K/100M, który w następnych latach maleje. W tym miejscu trzeba przypomnieć fakt odwrócenia proporcji obu płci, a mianowicie w 1921 r. odnotowano przewagę kobiet. Od tego momentu współczynnik feminizacji kobiet rósł, zwłaszcza po II wojnie światowej, w 1946 r. – osiągnął poziom 123,2, od 1953 r. spadał poniżej 120K/100M (tab. 4).

Tabela 4. Struktura ludności wg płci w latach 1946–1956

Lata	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Współczynnik feminizacji
1946	83418	37368	46050	123,2
1948	86862	39166	47696	122,0
1949	89728	40640	49088	120,7
1950	92847	42717	50130	117,3
1951	101827	45960	55867	121,5
1952	103965	47307	56658	120,0
1953	118516	54430	64026	117,6
1954	120735	55721	65014	116,6
1955	122819	56994	65825	115,5
1956	121110	56959	64159	112,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Ziółkowski (1960).

Spis powszechny z 1960 r. umożliwił poznanie struktury populacji miasta kształtowanej przez 15-lecie powojenne, a w tym przez wyż demograficzny z lat 50. Uwidaczniają się przede wszystkim roczniki z okresu „baby boom”, trwającego do początku lat 50., przedziały: 3–6 i 7–13 były najliczniejsze, razem stanowiły 27 738 osób, tj. 21% całego ówczesnego zaludnienia (tab. 5). Z kolei następne roczniki z przedziału: 14–17 czyniły „wyrwę” w piramidzie, uwarunkowaną niskim przyrostem naturalnym podczas II wojny światowej. Również zwraca uwagę druga „wyrwa” w rocznikach przedziału 40–44, którą tłumaczy niski poziom urodzeń w czasie I wojny światowej i skutki działań wojennych i okupacji II wojny światowej (wiek poborowy).

Tabela 5. Struktura ludności wg płci i wieku w 1960 r.

Wiek	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Współczynnik feminizacji
0–2	6106	3149	2957	94,0
3–6	10082	5172	4910	95,0
7–13	17656	9082	8574	94,4
14–17	7803	4175	3628	86,8
18–24	13238	6911	6377	92,2
25–29	10715	5637	5078	90,0
30–34	11326	5544	8782	104,3
35–39	10540	4925	5615	114,0
40–44	6745	3072	3673	119,5
45–49	7756	3438	4318	125,6
50–54	8339	3741	4598	122,9
55–59	7167	3188	3979	124,8
60–64	5446	2283	3163	138,5
65 i więcej	8735	2954	5781	195,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych narodowego Spisu Powszechnego z 1960 r., Wojewódzki Urząd Statystyczny.

Liczne przedziały (18–24, 25–29, 30–34, 35–39) ludności w wieku produkcyjnym wskazują na zjawisko ówczesnej migracji ludności do miast zwłaszcza intensywnie uprzemysłowionych, urbanizowanych, jakim był wówczas Sosnowiec. Według typologii Webba (1963) reprezentował on typ B, w którym przyrost rzeczywisty tworzyły oba jego czynniki, tj. przyrost naturalny (6,8‰) i przyrost migracyjny (9,0‰), (Kołodziej I., Szajnowska A., 1980; Szajnowska A., 1980). Analizując strukturę wieku (tab. 5) pod względem proporcji płci należy zauważyć, iż zrównanie liczby mężczyzn i kobiet odnotowano w przedziale: 30–34, w następnych przedziałach przewaga kobiet systematycznie rośnie, co jest zgodne z ogólną tendencją modernizacji demograficznej (Maksymowicz A., 1990).

Struktura płci populacji sosnowieckiej w 1970 r. wykazuje podobieństwo do tej sprzed 10 lat, a mianowicie w rocznikach dzieci i młodzieży uwidacznia się naturalna dominacja mężczyzn, która w przedziale wieku produkcyjnego była już niewielka, wyrażona wskaźnikiem maskulinizacji wynosiła 101,3M/100K. Jak widać, zrównanie liczby mężczyzn i kobiet zaistniało w przedziale wieku produkcyjnego (tab. 6). W następnych przedziałach notuje się już wzrastający współczynnik feminizacji. Ta dysproporcja była wzmocniona dużą śmiertelnością mężczyzn spowodowaną uciążliwą pracą w przemyśle ciężkim i chorobami zawodowymi. Ze względu na to, iż analizowany przedział demograficzny jest mocno skumulowany (brak agregacji w mniejszych przedziałach), więc trudno stwierdzić, czy w okresie 1960–1970 nastąpiło przesunięcie zrównania liczbowego obu płci w wyższe przedziały.

Tabela 6. Struktura ludności wg płci w 1970 r.

Wiek	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Współczynnik feminizacji
0–5	41136	21056	20080	95,4
16–17	7470	4092	3378	82,5
18–49	93962	47277	46685	98,7
50–54	7936	3530	4406	124,8
55–59	8984	3884	5100	131,3
60–64	9190	3857	5333	138,3
65 i więcej	17809	6310	11499	182,2

Źródło: opracowanie na podstawie danych narodowego Spisu Powszechnego z 1970 r., Wojewódzki Urząd Statystyczny.

Strukturę wieku populacji sosnowieckiej w okresie 1975–1990 przedstawia tabela 7, jak z niej wynika, to w analizowanym 15-leciu następuje zmniejszanie się udziału ludności w wieku produkcyjnym (wahając się

w przedziale 61%–56%), w wieku poprodukcyjnym utrzymuje się w przedziale: 15,5%–12,5%. Wobec wyznacznika społeczeństwa starzejącego się – 10%, widać wyraźne znamiona procesu starzenia się demograficznego ludności Sosnowca. O tym świadczą również współczynniki starości demograficznej, które w okresie 1975–1990 wahały się w przedziale: 15,4%–13,6%. Zatem według klasyfikacji Rosseta E. (1975) przekraczają pułap 12% i więcej, co oznacza stan starości demograficznej. Zmiany zachodzące w strukturze płci oddaje współczynnik feminizacji, który w badanym okresie wzrastał w przedziale od 102,7 do 107,0 w skali Rosseta (1975) przedział współczynnika $104 \leq < 108$ wskazuje typ struktury charakteryzującej się zachwianą równowagą płci (tab. 7).

Tabela 7. Struktura wieku i płci ludności w okresie 1975–1990

Przedziały wieku Lata	Ludność w wieku						Współczynnik feminizacji
	0–19 (przedprodukcyjny)		20–59 (produkcyjny)		60 i więcej (poprodukcyjny)		
	ogółem	w %	ogółem	w %	ogółem	w %	
1975	50215	25,7	114282	58,9	30195	15,4	105,5
1980	66900	27,2	150022	61,0	29160	11,8	102,7
1985	75857	29,6	148458	57,8	32137	12,5	107,0
1990	75676	29,9	146414	56,6	35262	13,5	106,5

Źródło: Roczniki Statystyczne Województwa Katowickiego, 1976–1996, Rocznik Statystyczny Województwa Śląskiego 2001.

Analiza struktur ludnościowych ostatniej dekady XX wieku przywołuje na pamięć rozwój demograficzny Sosnowca od 1886 r. (tab. 1). Wyraźnie uwidacznia się owe 10-lecie charakteryzujące się systematycznym spadkiem zaludnienia, a mianowicie z 259,0 tys. w 1991 r. do 241,1 tys. osób w 2000 r., a więc ubytek o 18 tys. osób i spada nadal do 232,6 tys. w 2002 r., czyli o 8,5 tys. osób zaledwie w ciągu 2 lat. Zatem utrwała się regres demograficzny miasta. To oczywiście rzutowało na stan ilościowy w strukturze wieku i płci, w której proporcje kształtowały się następująco: zmalał udział wieku przedprodukcyjnego w drugiej pięcioletce badanej dekady z 27,3% do 18,9% i maleje nadal, w 2002 r. – 17,7%. Jest on obecnie mniejszy od udziału w skali wojewódzkiej, gdzie grupa przedprodukcyjna stanowi 21,5% (tab. 8).

Tabela 8. Struktura wieku i płci ludności w okresie 1991–2002

Przedziały wieku Lata	Ludność w wieku						Współczynnik feminizacji
	0–19 (przedprodukcyjny)		20–59 (produkcyjny)		60 i więcej (poprodukcyjny)		
	ogółem	w %	ogółem	w %	ogółem	w %	
1995	67630	27,3	142717	57,7	37150	15,0	109,8
1999	47955	19,7	160242	66,1	34076	14,0	109,9
2000	45541	18,9	160888	66,7	34673	14,4	110,0
2002	41218	17,7	157002	67,5	34350	14,8	109,0

Źródło: Roczniki Statystyczne Województwa Katowickiego, 1976–1996, Rocznik Statystyczny Województwa Śląskiego 2001, Podstawowe Informacje ze Spisów Powszechnych 2002, Sosnowiec, Urząd Statystyczny w Katowicach, 2003.

Z tabeli 8 wynika również fakt dalszego starzenia się zmniejszającej się populacji Sosnowiczian, bowiem udział wieku poprodukcyjnego powiększył się do 14%–15% (współczynniki starości demograficznej kształtują się w przedziale od 15,0 do 16,6). Ponadto współczynnik obciążenia ludności w wieku 0–19 lat ludnością w wieku 60 lat i więcej od 1988 r. rośnie z 43,6 do 65,0. Tę kwestię nie tylko pod względem ilościowym, ale przede wszystkim jakościowym, a więc w kategorii poziomu życia ludzi starych w miastach śląskich omawia bardzo szeroko L. Frąckiewicz (2004).

Spośród powiatów miejskich (36 jednostek administracyjnych w 1999 r.), które w czasie 1988–1998 charakteryzują się największą dynamiką starzenia demograficznego, Sosnowiec znalazł się w grupie miast ze wzrostem obciążenia ponad 20 pkt, co było znamienne dla miast dużych z zanikiem prężności demograficznej. Starzenie się populacji sosnowieckiej uwidacznia się w analizie współwystępowania spadku zaludnienia i starzenia się jego struktury, a mianowicie w analizowanym 10-leciu Sosnowiec wraz z innymi 9 miastami górnośląskimi (i Poznaniem) reprezentuje grupę 10 miast, która niegdyś odmłodzona intensywnym napływem ludności przeważnie młodej na chłonne rynki pracy ośrodków przemysłowych, obecnie mają zmniejszającą się liczbę ludności z wyraźnym wzrostem dynamiki jej starzenia się (Długosz Z., 1998; Kurek S., 2002).

Struktury demograficzne płci i wieku dopełnia trzecia struktura wg stanu cywilnego, dla której dane statystyczne zawierają spisy powszechne. Informacyjne i aplikacyjne znaczenie tej struktury wynika z faktu pochodzenia zdecydowanej większości urodzeń ze związków małżeńskich. W strukturze tej rozróżnia się takie stany cywilne jak: kawaler/panna, żona/ty/zamężna, wdowiec/wdowa, rozwiedzeni i separowani. Owa struktura jest rozpatrywana w ścisłym związku z płcią i wiekiem, bowiem zawieranie mał-

żeństw zależy od przepisów prawnych w poszczególnych krajach oraz zwyczajów regionalnych (Holzer J., 1980).

W analizowanym okresie: 1970–2001, jak widać z tab. 9 struktura według stanu cywilnego mężczyzn sosnowieckich kształtowała się następująco, a mianowicie ich liczba w stanie wolnym systematycznie spadała do 23,8% w 1988 roku. Natomiast w okresie do następnej daty spisowej (2002 r.) nastąpiły wyraźne zmiany kategorii cywilnej i tak, w 2002 r. aż 30% populacji męskiej stanowili kawalerowie, w tym czasie odnotowano spadek udziału żonatyh o 8,5%. W tabeli 9 uwidacznia się również fakt wyraźnego zwiększenia grupy wdowców, a zwłaszcza rozwiedzionych i separowanych – 5,2%. Właściwie w 2002 r. w stanie niemałżeńskim pozostawało w Sosnowcu prawie 40% mężczyzn. Pierwsze zmiany w latach 70., 80. i zwrot w latach 90. zachodziły również w proporcjach kategorii cywilnych u kobiet (tab. 9). Wśród nich również do 1988 r. malała grupa panien (od 21,7% do 16,8%), a rosła zamężnych (od 59,0% do 64,12%), stan wdowi notowano na stabilnym poziomie ok. 15%, zaś grupa rozwiedzionych powiększała się w tempie większym niż u mężczyzn.

Tabela 9. Struktura ludności według stanu cywilnego w latach 1970–2002

Stan cywilny Daty spisowe	Wolni		Żonaci		Wdowcy		Rozwiedzeni	
	M	K	M	K	M	K	M	K
	w procentach [%]							
1970	29,4	21,7	66,5	59,0	2,0	15,5	2,0	3,5
1978	27,7	18,6	68,0	63,2	2,1	14,8	2,2	3,4
1988	23,8	16,8	70,4	64,1	2,8	14,8	3,0	4,3
2002	30,0	22,4	61,9	55,6	2,9	15,4	5,2	6,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Spisów Powszechnych: 1970, 1978, 1988, 2002.

W latach 90. kategorie cywilne znacznie przewartościowały się, bowiem w 2002 r. uwidocznił się wzrost udziału panien aż do 22,4%, spadek liczby zamężnych do 55,6% oraz zwiększenie grupy rozwiedzionych do 6,6%. Zatem w stanie „wolnym” znajdowała się prawie połowa (44,4%) populacji sosnowieckich kobiet, a więc więcej niż mężczyzn – co jest zgodne z proporcjami ogólnokrajowymi – tylko w przypadku Sosnowca nie jest to spowodowane wzrostem stanu wdowiego, lecz rozwiedzionego i spadkiem zainteresowania kobiet małżeństwem.

Struktura społeczna

Bardzo ważną obok demograficznej jest charakterystyka społeczno-zawodowa, którą tworzy m.in. struktura wykształcenia.

Pierwsze informacje statystyczne z zakresu wykształcenia ludności Sosnowca zawierały spisy powszechne z 1921 r. i 1931 r. (tab. 10 i 11). Z tabeli 10 wyłania się wizerunek stanu wykształcenia mieszkańców Sosnowca w pierwszych latach okresu międzywojennego, odbija się w nim robotniczy charakter tego miasta, a mianowicie wśród 67 003 mieszkańców w wieku 10 lat i więcej tylko 533 osoby (0,8%) posiadało wykształcenie wyższe, średnie – 6117 (9,0%). Zwraca uwagę również bardzo wysoki udział analfabetów i grupy ludności z nieustaloną umiejętnością czytania – 15 295 osób, którzy razem stanowili aż 22,5% populacji miasta w wieku powyżej 10 lat. Następnym Spisem Powszechnym z 1931 r. nie dostarczono informacji statystycznej o strukturze wykształcenia ówczesnych sosnowiczank, zawierał jedynie dane o stopniu analfabetyzmu (tab. 11). Z tabeli 11 widać pewien postęp kulturowy, jaki dokonał się w ciągu następnych 10 lat, a mianowicie liczba analfabetów (całkowitych i częściowych) zmniejszyła się do 17,9%. Wśród analfabetów przeważały kobiety – 64,9%.

Tabela 10. Stopień analfabetyzmu ludności w 1931 r.

Ludność w wieku powyżej 10 lat	Umiejętność czytania i pisania	Umiejętność czytania	Analfabeci
Ogółem	70670	2345	12953
Mężczyźni	35532	535	4541
Kobiety	35138	1811	8412

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Ziółkowskiego (1960).

Tabela 11. Struktura ludności według wykształcenia w 1921 r.

Rodzaj wykształcenia	Ludność	
	osoby	w procentach
Ogółem (w wieku powyżej 10 lat)	67603	–
Początkowe	33912	50,2
Domowe	8586	12,7
Średnie	5563	8,2
Średnie zawodowe	554	0,8
Wyższe	533	0,8
Niewiadome	3160	4,8
Analfabeci i nieustalona umiejętność czytania	15295	22,5

Źródło: opracowanie na podstawie J. Ziółkowskiego (1960).

Kolejny podgląd struktury wykształcenia mieszkańców Sosnowca można dokonać dopiero po Narodowym Spisie Powszechnym w 1960 r. (tab. 12). Analizując kategorie wykształcenia w tab. 12 trudno nie zauważyć:

- 1) zmniejszenia się poziomu analfabetyzmu,
- 2) zdecydowaną większość stanowi grupa z wykształceniem podstawowym i podstawowym niepełnym (56 386 osób),
- 3) wśród kategorii średniego wykształcenia uwidacznia się grupa z wykształceniem: średnim zawodowym, zasadniczym zawodowym (razem 12 273 osoby), ta kategoria wykształcenia zazwyczaj o profilu górniczo-hutniczym przez wiele lat po wojnie była synonimem regionu śląskiego, określała jego monokulturowy charakter gospodarczy,
- 4) nieliczna grupa z wykształceniem wyższym 2467 osób (w tym 69% mężczyzn).

Tabela 12. Struktura wykształcenia ludności w 1960 r.

Wykształcenie	Ludność
Wyższe	2467
Średnie ogólnokształcące	3778
Średnie zawodowe	8450
Zasadnicze zawodowe	3823
Podstawowe	29571
Podstawowe niepełne	26815
Analfabeci	5189

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NSP 1960, Urząd Statystyczny w Katowicach.

Jakie przekształcenia w strukturze wykształcenia dokonały się w okresie 1971–2002 ukazuje tabela 13. Uwidaczniają się zmiany strukturalne kreowane pod wpływem postępu kulturowo-cywilizacyjnego, a mianowicie zmniejszenie się udziału ludności z wykształceniem podstawowym i powiększenie się grupy z wykształceniem wyższym (ponad 30-krotnie i wyższy od średniej regionalnej – 8,9%). Na to miała wpływ rosnąca waloryzacja szkolnictwa wyższego, które umożliwiło rozwijające się od lat 90. wyższe szkolnictwo prywatne.

Tabela 13. Struktura wykształcenia ludności w latach 1970–2002

Wykształcenie	Ludność w %			
	1970	1978	1988	2002
Wyższe	3,0	5,2	6,9	10,6
Średnie	16,6	25,9	30,6	38,2
Zasadnicze zawodowe	14,6	22,9	25,9	22,8
Podstawowe	45,3	37,8	33,3	24,0
Pozostałe	20,5	8,2	3,4	4,3

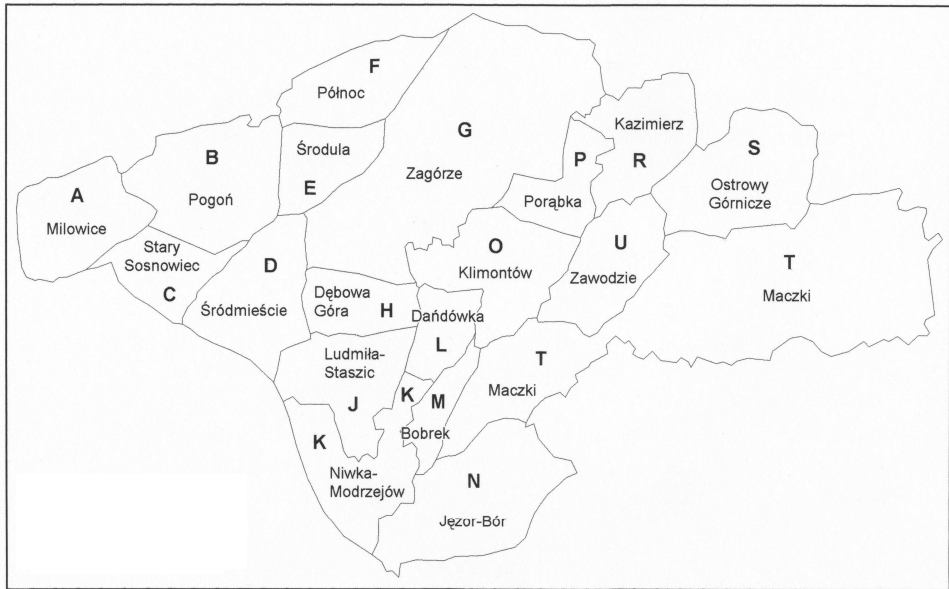
Źródło: Materiały NSP z lat: 1970, 1978, 1988, 2002, Urząd Statystyczny w Katowicach.

Nadal zwraca uwagę wysoki, a nawet rosnący w latach 70. i 80. udział grupy z wykształceniem zawodowym (25,9%) w 1988 r. Było to pochodną dynamiki industrializacji i urbanizacji Zagłębia, a zwłaszcza lokalizacji pobliskiej Huty Katowice, umożliwiającej awans ekonomiczny (praca) i społeczny (mieszkanie, wykształcenie), (Magda K., Runge J., 1989). Profil wykształcenia zawodowego był ukierunkowany na specjalistyczną kadrę górniczo-hutniczą. To niekorzystne zjawisko społeczno-ekonomiczne rzutowało na strukturę wykształcenia lat 90., jeszcze w 2002 r. tę kategorię wykształcenia posiadało 22,8% (średnia regionalna – 26,8%). Nie mając możliwości kontynuowania nauki w technikach górniczych i hutniczych z racji ich likwidacji owa kategoria wykształcenia stała się swoistą „pułapką edukacyjną”. Takie wykształcenie posiada 33,2% bezrobotnych w regionie śląskim (Szajnowska-Wysocka A., 2003).

Rozkład przestrzenny ludności

Poznany stan zaludnienia, jego struktury (demograficzna i społeczna) wymaga dopełnienia w postaci wizerunku rozmieszczenia omawianego potencjału ludnościowego. Rozkład przestrzenny zaludnienia omawianego miasta w pierwszej kolejności można przedstawić według jednostek strukturalnych (terytorialnych) oznaczonych symbolami od A, B, C, ..., do T o nazwach historycznych lub geograficznych, zwane powszechnie „dzielnicami” stanowiącymi przez poszczególne osady historyczne, składające się na późniejszy organizm miejski. Te jednostki terytorialne są traktowane jako jednostki morfogenetyczne miasta* (ryc. 1).

* Termin dzielnica w przypadku Sosnowca jest używany niejako teoretycznie, bowiem analizowane miasto nie posiada dzielnic w sensie formalnym, jak np. Kraków, Łódź czy Warszawa.

Ryc. 1. Dzielnice Sosnowca
Źródło: opracowanie własne.

Dla szczegółowego zróżnicowania ludnościowego, według cech demograficznych i społeczno-ekonomicznych, przyjęto rejony statystyczne (spisowe), agregujące obwody spisowe, nawiązujące do jednostek urbanistycznych (terytorialnych). Rejony statystyczne, jako jednostki przestrzennej agregacji danych statystycznych, zapewniają ich porównanie w poszczególnych spisach powszechnych ludności, jak np. w 1978 r. i w 1988 r. Wewnętrzne zróżnicowanie cech ludnościowych na obszarze miasta odwzorowane według rejonów statystycznych, ma swoje odniesienie do wyróżnionych dzielnic, co daje możliwości systematyzacji ustaleń badawczych nie tylko w czasie, ale również w przestrzeni, a więc w układzie „dzielnicowym”.

Z tabeli 14 przedstawiającej zaludnienie i jego zmiany w okresie 1978–1995 widać, iż potencjał ludnościowy Sosnowca (229,3 tys. w 1978 r.) rozkładał się w jego przestrzeni miejskiej nierównomiernie. Jak pamiętamy, w latach 70. i 80. odnotowano gwałtowny wzrost zaludnienia w konsekwencji reformy administracyjnej oraz intensywnego napływu imigrantów na rynek pracy, kreowany budową i uruchomieniem Huty Katowice, której pracownicy osiedlali się w dzielnicach sosnowieckich, sąsiadujących z Dąbrówką Górniczą, gdzie powstawały kilkudziesięciotysięczne osiedla mieszkaniowe z przeznaczeniem dla hutników i górników.

Tabela 14. Zaludnienie dzielnic Sosnowca w okresie 1978–1995

Dzielnice (z symbolami)		Stan ludności			Zmiany zaludnienia (przyrost/ubytek)		
		1978	1988	1995	1978- -1988	1988- -1996	1978- -1995
Miasto		229330	258656	247532	29326	-11124	1820 2
A	Milowice	7712	6933	5874	-779	-1059	-1838
B	Pogoń	45010	40732	37242	-4278	-3490	-7768
C	Stary Sosnowiec	17451	17530	16803	79	-727	-648
D	Śródmieście	46403	53925	50586	7522	-3339	4183
E	Śródula	9687	18520	18250	8833	-270	8563
F	Północ	1384	834	644	-550	-190	-740
G	Zagórze	40076	57730	57142	17654	-588	1706
H	Dębowa Góra	9335	8492	7772	-843	-720	6
J	Ludmiła – Staszic	1007	916	1195	-91	279	-1563
K	Niwka – Modrzejów						188
L	Dandówka	12998	12691	11948	-307	-743	-1050
M	Bobrek	5123	6016	6014	893	-2	891
N	Jęzor- Bór	878	893	890	15	-3	12
O	Klimontów	3983	4003	3732	20	-271	-251
P	Porąbka	9556	8206	7547	-1350	-659	-2009
R	Kazimierz	1242	1046	921	-196	-125	-321
S	Ostrowy Górnicze	4954	8613	8386	3659	-227	3432
T	Maczki	4127	3110	2899	-1017	-211	-1228
U	Zawodzie	2138	2056	1970	-82	-86	-168
		6721	6389	6413	-332	24	-308

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Roczniki Statystyczne Województwa Katowickiego: 1978,1979. Prognoza demograficzna dla miasta Sosnowiec. Prognoza biologiczna do roku 2015. Biuro Rozwoju Regionu. Sp. z o.o. Katowice 1995.

Według konotacji stan ludności dla 1978 r., największą koncentrację sosnowiczian, stwierdza się w dzielnicach centralnych: Śródmieście (46,4 tys.), Pogoń (45,0 tys.), Stary Sosnowiec (17,4 tys.) oraz w Zagórzu (40,0 tys.), usytuowanym wprawdzie poza centrum, ale w bezpośrednim sąsiedztwie z Hutą Katowice. Te wymienione cztery dzielnice zamieszkiwało wówczas 148,8 tys. osób, tj. 65% populacji miasta. W następnej kolejności można wymienić Milowice (7,7 tys.) oraz dzielnice będące niegdyś samodzielными miastami: Niwka-Modrzejów (13,0 tys.), Klimontów (9,5 tys.) i Kazimierz (4,9 tys.).

W następnym dziesięcioleciu (1978–1988) zaludnienie miasta, jak wiemy, powiększyło się o ponad 29,0 tys. mieszkańców i dokonało się przede wszystkim w znanych już dzielnicach koncentracji sosnowiczian oraz w dzielnicach z nowymi osiedlami mieszkaniowymi, a mianowicie: Za-

górze (17,6 tys.), Środula (8,8 tys.), Śródmieście (7,5 tys.), Kazimierz (3,6 tys.), (tab. 14). Natomiast wyludniały się w tym czasie peryferyjne dzielnice, jak: Klimontów (-1,3 tys.), Ostrowy Górnicze (-1,0 tys.), Dębowa Góra (-0,8 tys.) oraz dzielnice bez większych wówczas inwestycji mieszkaniowych, tj. Pogoń (-4,3 tys.), Milowice (-0,8 tys.), (ryc. 1).

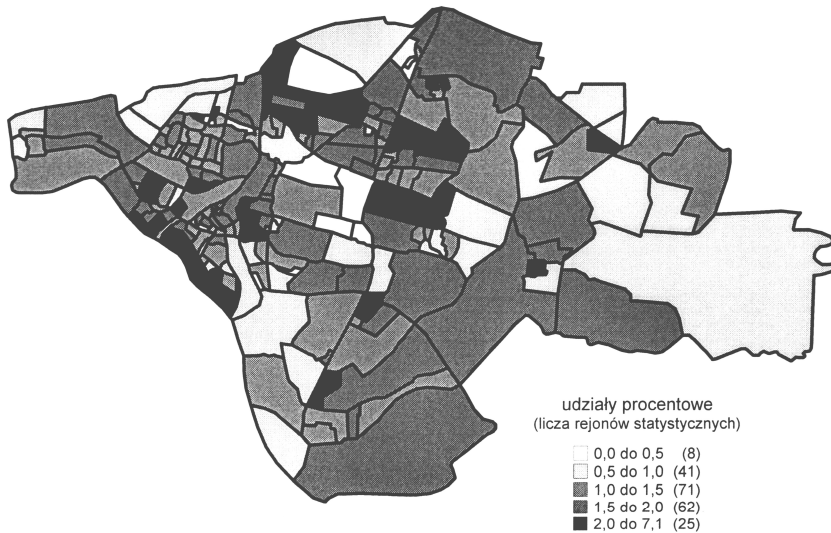
W następnym 7-leciu badawczym (1988–1995) zaznacza się już ubytek populacji sosnowieckiej – ponad 11 tys. osób, co uwidacznia się w wyludniających się już wcześniej dzielnicach: Pogoń, Milowice, Dębowa Góra oraz w: Śródmieściu, Starym Sosnowcu i Klimontowie (tab. 14).

Korzystając z możliwości empirycznych, jakie dostarczyły dwa spisy powszechne: 1978 i 1988, można przeanalizować rozmieszczenie mieszkańców analizowanego miasta w mikroskali rejonów statystycznych, które odwzorowują jeszcze „drobniejszą” mozaikę potencjałów demograficznych niż mozaika „dzielnicowa” (ryc. 2 i 3). Będzie ona strukturyzować przestrzeń miasta i da możliwość odniesienia do klasycznych modeli struktury ekologicznej miasta (Węclawowicz G., 1988). Rycina 2 odwzorowuje rozkład przestrzenny udziału poszczególnych regionów statystycznych w zaludnieniu miasta. Spośród 207 jednostek tylko 39 wykazywało koncentrację mieszkańców powyżej 2,0% (od 2,0 do 2,7) i sytuowały się one w takich dzielnicach jak: Pogoń, Stary Sosnowiec, Śródmieście, które mają charakter intensywny, bowiem są relatywnie małe. Po kilka takich intensywnych rejonów znajdowało się na Środuli i Zagórze. Ekstensywne (duże) jednostki występowały w dzielnicach dolnej części mapy „dzielnicowej” Sosnowca (Jęzor – Bór, Niwka – Modrzejów, Zawodzie, Maczki).

Ryc. 2. Rozkład przestrzenny ludności w 1978 r.

Źródło: opracowanie własne.

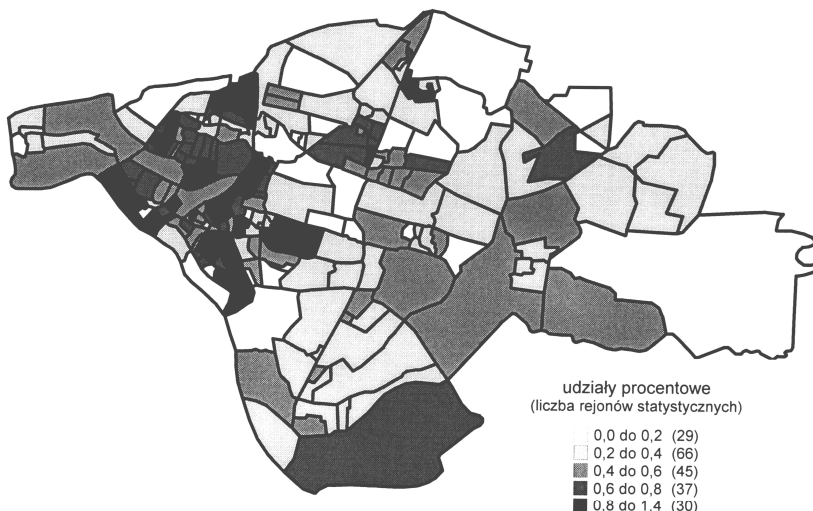

Ryc. 3. Rozkład przestrzenny ludności w 1988 r.
Źródło: opracowanie własne.

Najliczniejszą grupę stanowiły rejon-y z udziałem 2,0–1,0%, ponad połowa ich zbiorowości (122 rejon-y), zatem wypełniły sobą prawie pozostałą część przestrzeni miejskiej. Pozostałe i nieliczne (46 rejonów) z niewielką koncentracją mieszkańców (1,0–0,0%) uwi-daczniały się w dzielnicach: Zagórze, Środula, Kazimierz, Porąbka i Maczki.

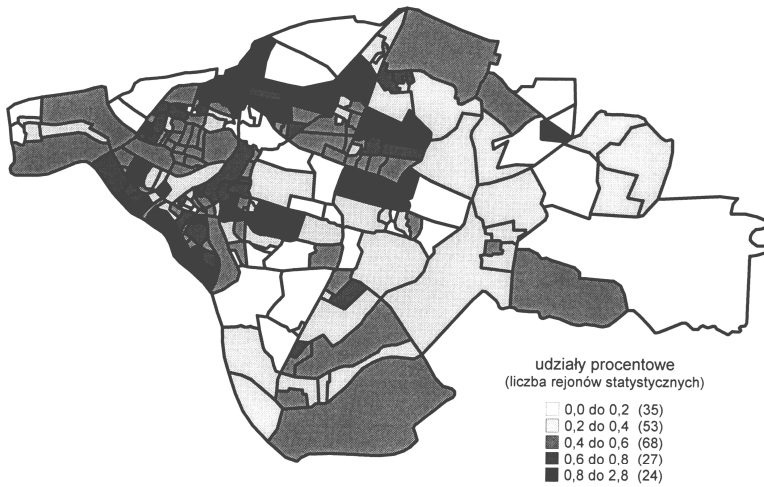
W porównywalnym roku spisowym 1988, w którym jak wiemy, odnotowano wzrost zaludnienia o ponad 28 tys. osób, mozaika rejonowych potencjałów ludnościowych przedstawiała się odmiennie, a mianowicie tych z udziałem ponad 2% (aż do 7,1%) było tylko 25 i skupiały się przede wszystkim na Środuli i Zagórze, w Śródmieściu i Starym Sosnowcu. Niektóre z nich przed 10 laty były najslabiej zaludnione. Natomiast wzrosła liczebność rejonów w przedziale od 2,0% do 1,0% – 133 i one dominowały w przestrzeni miasta. Rejon-y najslabiej zaludnione (poniżej 1,0%) pozostały niezmienione (ryc. 3). Z powyższego wynika, iż owa intensywna urbanizacja demograficzna Sosnowca, jaka zaznaczyła się w okresie 1978–1988 wzmocniła przedział największej koncentracji: 2,0%–7,1%. Pojawiły się zatem rejon-y z udziałem większym niż 2,7% (najwyższy w 1978 r.), a wśród nich te rejon-y, które w poprzedniej dacie badawczej były słabo zaludnione (Środula, Zagórze, Śródmieście).

Bardzo interesujący jest rozkład przestrzenny potencjału demograficznego Sosnowca pod względem jego cech społecznych, zwłaszcza poziomu wykształcenia. Jak kształtowała się przestrzeń mieszkańców z wykształceniem wyższym i średnim w badanym 10-leciu, przedstawiają ryc. 4 i 5. W wyjściowej dacie badawczej (1978 r.) sosnowiczanie z wykształceniem wyższym i średnim koncentrowali się (od 1,4% do 0,6% – 67 rejonów) przeważanie w dzielnicach „centralnych”, tj.: Śródmieście, Stary Sosnowiec, Pogoń. Mniejszym udziałem procentowym, poniżej 0,6%, charakteryzowało się aż 140 rejonów statystycznych (3/4 zbiorowości) i odwzorowywały one przestrzeń pozostałych dzielnic miejskich (ryc. 4).

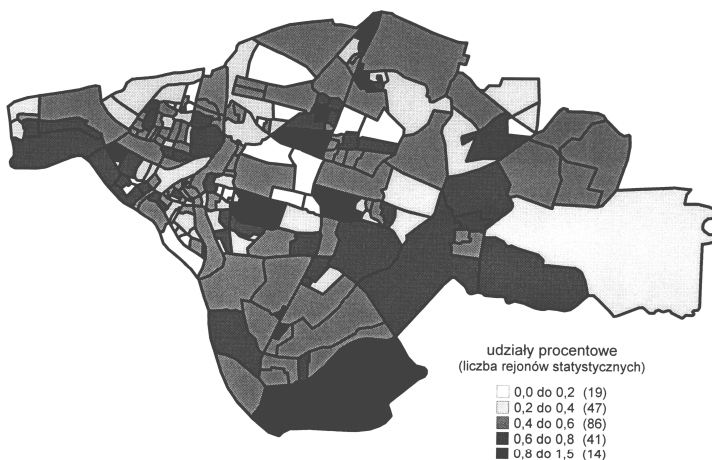
Ryc. 4. Rozkład przestrzenny ludności z wykształceniem wyższym i średnim w 1978 r.
Źródło: opracowanie własne.

Po 10 latach znanych już procesów urbanizacyjnych, jakie w tym czasie dokonywały się w przestrzeni społecznej badanego miasta, zauważa się zmiany w stopniu i rozmieszczeniu ludności z wyższym i średnim wykształceniem (ryc. 5). Wiemy już, iż ówczesny wzrost zaludnienia zaznaczył się w dzielnicach: Zagórze i Środula, gdzie osiedlali się (w nowych osiedlach mieszkaniowych) młode rodziny mające średnie i wyższe wykształcenie. Hipoteza ta znajduje potwierdzenie na rycinie 5. Widać na niej wyraźne przesunięcie największej (2,8%–0,6%) koncentracji mieszkańców z rozpatrywanym wykształceniem do dzielnic wówczas zaludnianych (Zagórze i Środula).

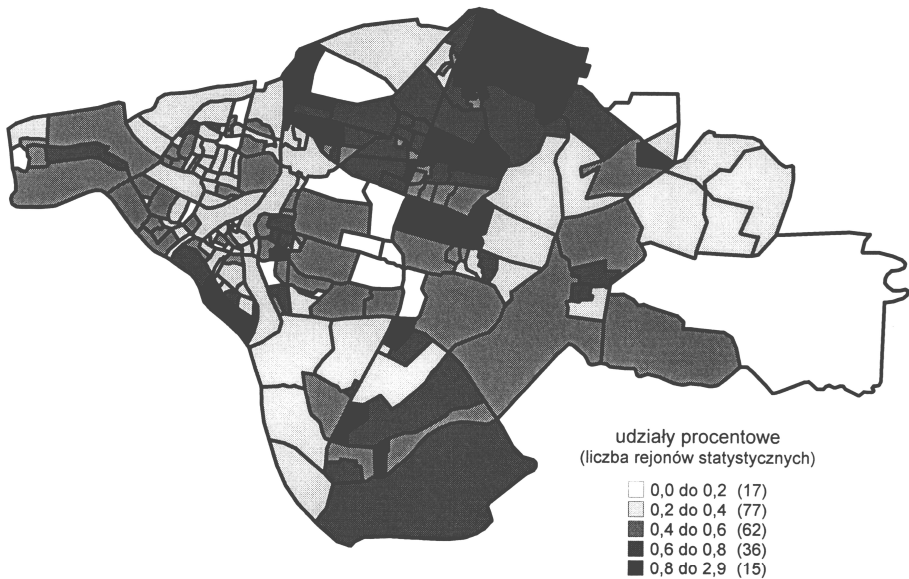
Ryc. 5. Rozkład przestrzenny ludności z wykształceniem wyższym i średnim w 1988 r.
Źródło: opracowanie własne.

Z kolei ludność z wykształceniem zasadniczym zawodowym, specyficznym dla mocno przemysłowego wówczas Sosnowca, też zmieniła swoje usytuowanie w przestrzeni miejskiej (ryc. 6). Otóż w 1978 r. przeważała ona w dzielnicach o charakterze przemysłowym (Jęzor – Bór, Niwka – Modrzejów, Dańdówka, Klimontów). W nich przeważały rejony z maksymalną koncentracją (od 1,5% do 0,6%) i było ich 55. Natomiast pozostałe dzielnice, zwłaszcza „centralne” i niezaludniane wówczas (Zagórze i Śródula), skupiały większość rejonów statystycznych (133 jednostek) z udziałem poniżej 0,6%.

Ryc. 6. Rozkład przestrzenny ludności z wykształceniem .zasadniczym zawodowym w 1978 r.
Źródło: opracowanie własne.

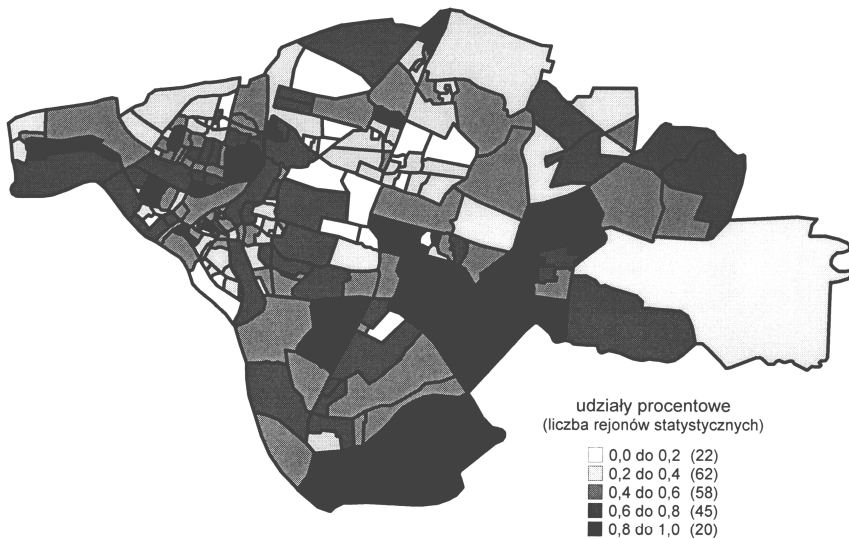
W 1988 r. nastąpiła wyraźna zmiana w układzie przestrzennym rejonów z najwyższą koncentracją powiększoną prawie 2-krotnie (do 2,9%). Charakteryzowały się nią rejonry występujące nie tylko w dzielnicach przemysłowych, ale również w tych urbanizujących się, w których w poprzedniej dacie badawczej, tylko nieliczne rejonry spisowe charakteryzowały się maksymalnym udziałem procentowym, sięgającym tylko do 1,5% (w Zagórzcu tylko 1/3 mieszkańców) odznaczała się wykształceniem zawodowym, bowiem tutejsza kopalnia węgla kamiennego miała swoją szkołę zawodową. Ponadto nowe osiedla mieszkaniowe były wówczas rynkiem mieszkaniowym przede wszystkim dla rodzin górników i hutników z wykształceniem zawodowym), (ryc. 7).

Ryc. 7. Rozkład przestrzenny ludności z wykształceniem zasadniczym zawodowym w 1988 r.
Źródło: opracowanie własne.

Rozkład przestrzenny ludności z wykształceniem podstawowym w okresie 1978–1988, charakteryzującym się znanymi już tendencjami urbanizacyjnymi, które spowodowały wyraźne przekształcenie przestrzeni społecznej, odwzorowują ryciny 8 i 9. I tak, w 1978 r. rejonry z największym udziałem od 1,0% do 0,6% w liczbie 65, występowały w dzielnicach peryferyjnych (Niwka – Modrzejów, Jęzor – Bór, Maczki, Dębowa Góra, ostrowy Górnicze, Milowice) i centralnych (Stary Sosnowiec, Pogoń). Natomiast

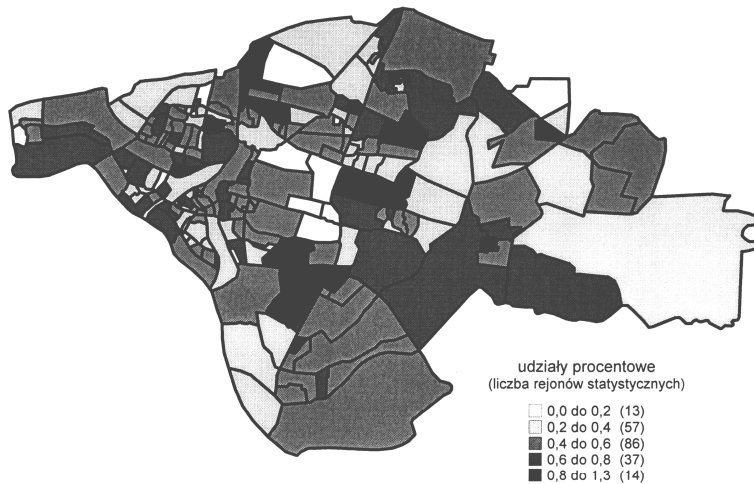
rozkład przestrzenny rozpatrywanego poziomu kwalifikacji zasobów pracy (z wykształceniem podstawowym) w 1988 r. prezentował się odmiennie. Otóż zmniejszyła się liczba rejonów (do 51 jednostek) z największym udziałem, zatem zwiększyła się zbiorowość (157 jednostek) z najmniejszym udziałem. Ta zmiana jakościowa, jaka dokonała się w czasie, znalazła również swoje odbicie w przestrzeni miejskiej. Skurczyła się w niej mozaika rejonów z analizowaną ludnością, ale jej pozostała populacja także „przesunęła się” do dzielnic wówczas zaludnianych przez całe rodziny, osiedlające się w kilkudziesięciotysięcznych osiedlach mieszkaniowych (ryc. 9). W tym miejscu należy zauważyć, iż największe i najistotniejsze zmiany ilościowe i strukturalne zachodziły w Zagórz (poza centrum), więc nasuwa się możliwość i potrzeba osobnej uwagi dla tej dzielnicy i znaczenia jej przekształceń dla Sosnowca.

Ryc. 8. Rozkład przestrzenny ludności z wykształceniem podstawowym w 1978 r.
Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie analizy koncentracji przestrzennej Sosnowca pod względem cech społecznych i dynamiki jej zmian w okresie 1978–1988 pozwala na ustalenia badawcze dotyczące intramiejskich struktur ludnościowych, a mianowicie:

- 1) w strukturze wiekowej nastąpiło powiększenie przestrzeni z ludnością w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym oraz zmniejszenie tej z ludnością w wieku poprodukcyjnym (seniorów),

Ryc. 9. Rozkład przestrzenny ludności z wykształceniem podstawowym w 1988 r.
Źródło: opracowanie własne.

- 2) w strukturze wykształcenia stwierdzono wzrost udziału rejonów ludności z wyższym i średnim poziomem wykształcenia oraz zasadniczym zawodowym przy równoczesnym „kurczeniu się” przestrzeni miejskiej zajmowanej przez ludność z najniższym poziomem edukacyjnym.

Powyższe zmiany struktur ludnościowych w przestrzeni miejskiej Sosnowca tworzą formy mozaikowe, uwidaczniające większe zróżnicowanie tych struktur i ich zmian poza centrum, a więc w dzielnicach, gdzie dokonywały się największe przemiany strukturalne (ilościowe i przestrzenne). One bowiem koncentrowały maksymalne wielkości poszczególnych cech ludnościowych (Węclawowicz G., 1988; Kantor-Pietraga I., 2007).

Gdy powyższe ustalenia badawcze skojarzy się z wnioskami wynikającymi z analizy stanu i struktur ludnościowych oraz ruchu naturalnego i wędrownego, a mianowicie:

- 1) spadek dynamiki zaludnienia, po czym – regres ludnościowy,
  - 2) uwidocznienie się procesu starzenia demograficznego,
  - 3) wzrostowe tendencje (ilościowe i jakościowe) w sektorze usługowym,
- to można zauważyć, iż przeobrażenia struktury ekologicznej społeczności sosnowieckiej są pochodną zarówno ogólnokrajowych przemian ludnościowych (faza niżu demograficznego), transformacji ustrojowej i gospodarki oraz modernizacji społecznej, jak i specyfiki regionalnej, uwarunkowanej monofunkcyjną gospodarką większości miast Zagłębia Dąbrowskiego i wyraźnych oddziaływań nań procesów urbanizacyjnych wyzwolonych intensywnym zainwestowaniem przemysłowym.

Literatura

1. Bytnar-Suboczowa M., 1955: Zagadnienia ludnościowe na Górnym Śląsku w latach 1914–1950, [w:] Górny Śląsk (red. A. Wrzosek), Wydawnictwo Literackie, Kraków, s. 307–343.
2. Długosz Z., 1998: Próba określenia zmian starości demograficznej w ujęciu przestrzennym. „Wiadomości Statystyczne”, nr 3, GUS, s. 15–25.
3. Frąckiewicz L., 1969: Wpływ industrializacji i urbanizacji na procesy demograficzne województwa katowickiego, [w:] Społeczno-ludnościowe zagadnienia urbanizacji (red. P. Rybicki), t. VII, ŚIN, Katowice, s. 212–220.
4. Frąckiewicz L., 1977: Demograficzno-społeczny rozwój regionów gospodarczych województwa katowickiego w latach 1960–1970, „Górnośląskie Studia Socjologiczne”, t. 12, ŚIN, Katowice, s. 52–98.
5. Frąckiewicz L., 1980: Przeobrażenia demograficzno-społeczne w aglomeracji górnośląskiej, „Zeszyty KBRU”, nr 75, s. 162–176.
6. Frąckiewicz L., 1982: Problemy społeczne Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, [w:] Problemy polskiej przestrzeni, „Biuletyn KPZK PAN”, z. 118.
7. Frąckiewicz L., 1992: Kwestie społeczne regionu wysoko uprzemysłowanego, Fundacja Wspierania Śląskiej Humanistyki, Katowice.
8. Frąckiewicz L., 1994: Społeczne konsekwencje restrukturyzacji na przykładzie regionu śląskiego, [w:] Społeczne skutki restrukturyzacji przemysłu, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa, s. 77–86.
9. Frąckiewicz L., 2004: Starzy ludzie w miastach śląskich, [w:] Przemiany demograficzne i jakość życia ludności miast, Uniwersytet Opolski, s. 17–26.
10. Heffner K., (red.) 1990: Przebieg procesów depopulacyjnych na Opolszczyźnie, [w:] Procesy wyludniania wsi w regionie opolskim, Instytut Śląski, Opole, s. 91–110.
11. Heffner K., 1991: Śląsk Opolski. Proces przekształceń ludnościowych i przestrzennych systemu osadnictwa wiejskiego, Instytut Śląski, Opole.
12. Heffner K., 1992: Realcja między regionami: Śląsk Opolski a Górny Śląsk, [w:] Region jako przyszła struktura europejska. Materiały polsko-niemieckiego sympozjum, (red. W. Lesiuk), Państwowy Instytut Naukowy, Opole.
13. Holzer J., 1980: Demografia, PWE, Warszawa.
14. Jacimirski J., 1967: Ludność aglomeracji górnośląskiej, „Górnośląskie Studia Socjologiczne”, t. 7, ŚIN, Katowice, s. 221–226.
15. Jacimirski J., 1973: Zmiany struktury demograficznej województwa katowickiego w Polsce Ludowej, Zeszyty Naukowe WSE, nr 2/47, s. 139–160.

16. Jałowiecki B., 1970: Struktura społeczno-przestrzenna miast Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, „Studia Socjologiczne”, nr 3.
17. Jałowiecki B., 1985: Niektóre problemy rekonstrukcji przestrzeni społecznej Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, „Górnośląskie Studia Socjologiczne”, t. 18, s. 24–24.
18. Jałowiecki B., 1998: Śląsk jako problem europejski, [w:] Śląsk–Polska–Europa. Zmieniające się społeczeństwo w perspektywie lokalnej i globalnej, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
19. Jelonek A., 1956: Liczba ludności miast i osiedli w Polsce w latach 1810–1955, „Dokumentacja Geograficzna”, s. 16–18, 43.
20. Jelonek A., 1986: Ruch naturalny ludności w Polsce w latach 1948–1984, „Dokumentacja Geograficzna IG i PZ PAN”, z. 6.
21. Jelonek A., 1992: Ruch naturalny ludności w Polsce w latach 1948–1988, „Prace Geograficzne Uniwersytetu Jagiellońskiego”, z. 92.
22. Kantor-Pietraga I., 2007: Zróżnicowanie przestrzenne struktur ludnościowych w miastach województwa katowickiego w latach 1978–1988, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego”, Katowice.
23. Knobelsdorf W., 1960: Ludność województwa w latach 1945–1959, „Zaranie Śląskie”, z. 1a, s. 114–131.
24. Knobelsdorf W., 1970: Województwo katowickie na mapie demograficznej Polski Ludowej. Liczba i ruch naturalny. „Zaranie Śląskie”, z. 33, s. 39–60.
25. Kołodziej I., Szajnowska A., 1980: Demograficzny czynnik rozwoju miast konurbacji górnośląskiej w okresie 1960–1976. „Geographia. Studia et Dissertationes”, t. 3, s. 138–152.
26. Kosiński L., 1955: Specyfika struktury demograficznej miast Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, Komitet ds. Urbanistyki i Architektury, z. 31, Warszawa, (maszynopis powielany).
27. Kosiński L., 1958: Charakterystyka ludności GOP i przewidywana zmiana w jej liczbie, strukturze wieku i płci pod wpływem ruchu naturalnego do roku 1970, Komitet PAN ds. GOP-u, Biuletyn nr 16.
28. Kurek S., 2002: Proces starzenia się ludności w powiatach miejskich na tle pozostałych jednostek osadniczych, [w:] Demograficzne i społeczne aspekty rozwoju miast (red. J. Słodczyk), Uniwersytet Opolski.
29. Liszewski S., 2002: Aglomeracja miejska – Geneza. Przemiany, [w:] Współczesne formy osadnictwa miejskiego i ich przemiany (red. I. Jażdżewska), XV Konwersatorium wiedzy o mieście, Łódź, s. 21–34.
30. Magda K., Runge J., 1989: Wpływ Huty Katowice na przemiany demograficzno-społeczne, „Czasopismo Geograficzne”, cz. 1, s. 32–41.

31. Magda K., Runge J., 1990: Demograficzno-społeczne aspekty rozwoju miast województwa katowickiego w latach 1975–1986, „Geographia. Studia et Dissertationes”, t. 14, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, s. 136–162.
32. Maksymowicz A., 1990: Przemiany struktury ludności według wieku, [w:] Teoria przejścia demograficznego (red. M. Okólski), PWE, Warszawa.
33. Rajman J., 1977: Rozwój Górnośląskiego Zespołu Miejskiego. Wybrane problemy osadnicze i społeczno-demograficzne, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP, Kraków, z. 62, s. 5–21.
34. Rajman J., 1989: Studia nad urbanizacją południowej Polski. „Prace Monograficzne WSP”, Kraków, t. 101.
35. Rajman J., 1994: Tendencje rozwoju demograficznego miast województwa katowickiego w latach 1970–1990. „Prace Monograficzne WSP”, Kraków, t. 15, s. 75–84.
36. Rajman J., 1997: Struktura przestrzenna ludności i osadnictwa aglomeracji katowickiej w okresie transformacji gospodarczej, [w:] Aglomeracje miejskie w procesie transformacji, (red. P. Korcelli), Zeszyty IG i PZ PAN, nr 46, s. 39–52.
37. Rauziński R., 1988: Przemiany demograficzne I migracje na Śląsku w latach 1945–1988, [w:] Polska ludność rodzinna na Śląsku w okresie Polski Ludowej, (red. M. Lis), Instytut Śląski, Opole, s. 207–229.
38. Rosset E., 1975: Demografia Polski, t. 1–2, PWN, Warszawa.
39. Runge A., Runge J., 2000: Wybrane tendencje przemian ludnościowych w największych miastach województwa śląskiego, [w:] Demograficzne i społeczne aspekty rozwoju miast, (red. J. Słodczyk), Uniwersytet Opolski, s. 25–36.
40. Rykiel Z., Szajnowska-Wysocka A., 1989: Preferencje migracyjne, [w:] Struktury i procesy społeczno-demograficzne w regionie katowickim, (red. Z. Rykiel), „Prace Geograficzne IG i PZ PAN”, nr 151, Ossolineum, Wrocław, s. 41–59.
41. Słodczyk J., 1987: Przestrzenne powiązania migracyjne województw nadodrzańskich, Instytut Śląski w Opolu.
42. Szajnowska A., 1979: Migracja ludności między miastami konurbacji górnośląskiej w okresie 1974–1976, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego”, Katowice.
43. Szajnowska A., 1980: Rozmieszczenia ludności w konurbacji górnośląskiej, KBRU PAN, PWN, Warszawa.
44. Szajnowska-Wysocka A., 1989: Migracje ludności w konurbacji górnośląskiej. Synteza cyklu publikacji, „Geographia. Studia et Dissertationes”, t. 13, s. 62–78.
45. Szajnowska-Wysocka A., 1998: Przemieszczenia ludności górnośląskiej w okresie transformacji ustrojowej, [w:] Ruchliwość przestrzenna

- ludności w okresie przemian ustrojowych, (red. D. Szymańska), Uniwersytet M. Kopernika, Toruń, s. 201–213.
46. Szajnowska-Wysocka A., 1999: Zachowania przestrzenne w konurbacji górnośląskiej. Synteza badawcza. „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego”, Katowice.
  47. Szajnowska-Wysocka A., 2000: Aspekty i walory metodologiczne zjawiska migracji, [w:] Procesy i formy ruchliwości przestrzennej ludności w okresie transformacji ustrojowej, (red. D. Szymańska), Uniwersytet M. Kopernika, Toruń, s. 27–36.
  48. Szajnowska-Wysocka A., 2003: Sosnowiec jako ośrodek przemysłu, kultury i nauki, „Prace Wydziału Nauk o Ziemi, Uniwersytetu Śląskiego”, Sosnowiec.
  49. Szajnowska-Wysocka A., 2005: Demographic changes in an industrial centre (based on Sosnowiec as the example), „Bulletin of Geography”, no 3.
  50. Szajnowska-Wysocka A., 2006: Przemiany społeczne ośrodka przemysłowego (przykład Sosnowca), [w:] Kierunki przekształceń struktury gospodarczej i społeczno-demograficznej miast (red. J. Słodczyk, E. Szafranek), Uniwersytet Opolski, s. 497–507.
  51. Webb J. W., 1963: The natural and migrational components of population changes in England and Wales 1921–1931, *Economic Geography*, 39.
  52. Węclawowicz G., 1988: Struktury społeczno-przestrzenne w miastach Polski, IG i PZ PAN, Ossolineum, Wrocław.
  53. Ziółkowski J., 1960: Sosnowiec – drogi i czynniki rozwoju miasta przemysłowego, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice, s. 31–58, 83–121.

Demographic and social structure of an industrial centre (exemplified by Sosnowiec)

Summary

The first part of the paper is describing population in the town in the period of 1886–2002. Stimulants of the population development have been various: capitalistic industrialisation, the First World War, German occupation, the Second World War, further capitalistic industrialisation and economy restructuring of the region. It was the background, which was applied to present the demographic structure i.e. the structure according to sex, age and marital status. The structure has revealed and proved certain demographic rules formed by stormy history of the coal basin region (Zagłębie and Upper Silesia).

Analysis of the social structure (according to the education level) has shown that a group with vocational and basic vocational education is dominating in the area. That category of education, usually concentrated on steel and mining industries, has been a synonym of the Upper Silesia region for many years and corresponded to its mono-cultural economic character. The presented potential of population of the industrial centre (Sosnowiec) is not equally distributed in the town space. During the period of intensive industrialization the highest concentration was observed in the centre and in newly built living quarters. The period of economic transformation resulted in decline of the population, especially in the quarters where depopulation has been the most significant.